

CZAKÓ GÁBOR

*A magyar fejedelmi központról**Nyelvrégészeti esszé*

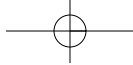
A nyelvrégészet világszerte, elsősorban Amerikában ébredező tudomány. Jelen sorok szerzője úgy véli, hogy ő az első honi művelője. A nyelvrégészet lényegében belső kutatás. A nyelvben megőrzött fogalmak, képek, elképzelések, eszmék stb. alapján következtet régmúlt dolgok meg-, illetve hogyanlétére. Tehát nem a szavak eredetét, rokonságát kutatja, hanem a jelentéseket, a hang- és alakváltozások ellenére bennük megőrzött szemléletet, összefüggéseket.

Minduntalan Kolumbusz tojását találja meg, hiszen a nyelvbeli emlékeket nem borítja vastag földréteg, víz alá sem merültek, hanem közkincsek, a napi használatban forgolódnak, csak éppen keletkezésük, (hajdani) összefüggéseik meglátása, értelmezésük várat magára. Ezt végzi a nyelvrégész.

Munkája közben természetesen támaszkodhat a történelem, a régészet, a kultúrtörténet, a nyelvészet és még számos tudomány eredményeire. Különösen a *belső nyelvszemlélet* eddigi alapművére, Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótárára*, mely a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készült s adatott ki 1862 és 1874 között. A szerzők páratlan elfogulatlansággal sorolják szavaink lehetséges nemzetközi összefüggéseit, de nem ezekre teszik a hangsúlyt, hanem nyelvünk belső összefüggéseit kutatják: szavaink milyen alak- és jelentés-elemekből, miként fejlődhetek. A javításokat és kiegészítéseket tartalmazó pótkötet összeállt Fogarasi János utószava szerint, de már nem jelenhetett meg az ugor–török háború porviharában, aminek következtében a gyökemek, a gyökrend kutatása is félbeszakadt. A hatalmas, 113 ezer szócikket tartalmazó művet az Arcanum Adatbázis Kft. tette hozzáférhetővé 2003-ban, számítógéplemezen.

A nyelvrégészet alkalmas az eddigi, más módszerekkel, pl. a hagyományos régészettel foltárt tudás újraátvilágítására, gazdagítására, és természetesen a CzF. bíráló továbbfejlesztésére is.

Lássunk példát. A helyhatározó ragok jobban ismerik történelmünket, az „egyetemes magyar helységnévtárat” egy átlagos diáknál. Megmondják, hogy egy bizonyos település a történelmi magyar szállásterületekhez tartozik-e, vagy sem. Füttyülnek Trianonra, s arra, hogy a falu, illetve városnévnek az idegen vagy a magyar alakját használjuk-e. A hova kérdésre itthon felelhet a *-ra* és a *-re* meg a *-ba* és a *-be*. Tehát mondhatjuk, hogy *Decsre* megyünk, vagy *Ócsénybe*, *Kassára*, *Munkácsra*, *Váradra*, viszont a Lajtán és Kárpátokon túl általában csak a *-ba*, *-be* használható. Csakis *Párizsba*, *Krakkóba*, *Washingtonba*, *Tokióba* utazhatunk. A meghitt, titokzatos kivétel Etelköz, mai nevén Moldva, ott mehetünk *Lészpedre* is és *Bákóba* is, meg *Forrófalvára* és *Pusztinára*.

A hol-ra felelő választékos és rejtélyes *-ett, -ott* is tudja ugyanezt: *Pécsett* igen, de *Bécsett* soha. Pedig a Pécs és a Bécs némely fülek számára megkülönböztethetetlen, és Bécs Wien magyar neve.

Helyhatározóragjaink „tudása” tehát erősíti a más forrásokból szerzett adatokat a népünk által belakott területekről.

A nyelvrégészet természetéből következik, hogy leletei rendre más munka közben kerülnek elő. Az irodalomtudós Cs. Varga István számos tanulmányában, előadásában említi pompás megfigyelését az ország esetleges hajdani központjáról: „Az Alföld a magyar világ szíve-közepe, térbeli, földrajzi szemléletünk origója. Az Alföldhöz képest beszélünk Dunántúlról, Felvidékről, Délvidékről és még Transz-szilvániáról, Erdőntúli tájról, Erdőntúli országról, Erdélyről; vagyis az Alföldhöz viszonyítunk és beszélünk: a nyugati (pannon) világról, a keleti (erdélyi, sőt a Keleti-Kárpátokon túl élő moldvai csángó-) magyarságról, a felvidéki, az északi (főként palóc) világról.”

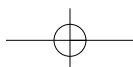
Ez bizony élesen szemben áll némely romantikus nyelvtársaink elképzelésével, akik elszántan keresik a Dunakanyarban a régi országgözpontot, különösen Székesfehérvárt, és már számos alkalommal meg is találták. Általában olyan helyeken, ahol töredezett-rétegzett kőzetek a földtanban járatlan szemlélő számára falaknak mutatkoznak, vagy éppen „azonosítatlan” régiségek derengenek a légifölvételeken. Egyházszerzetünkben, nyelvünkben, népünk emlékezetében azonban semmi nyoma, hogy a koronázó város ne ott lett volna, ahol ma, s annak sem, hogy másutt volt volna.

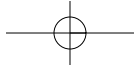
Nézzük meg közelebbről, hol lehetett az országgözpont akkor, amikor őseink belakták a Kárpát-medencét, hiszen maga az Alföld túl terjedelmes ahhoz, hogy középpontnak, „origónak” nevezhessük, ráadásul több tájegységre oszlik.

Jó tudni, hogy a középkorban, mai értelemben vett fővárosok, Bizánc kivételével, nem igen léteztek. A német császárok például Regensburg és Aachen között székeltek, ha úgy tetszik, nomadizáltak. A modern európai államok elődei vajúdtak, helyükön többé-kevésbé önálló fejedelemségek tusakodtak egymással – jelképes hűbéri függésüket hol vállalva, hol megtagadva. Eleinte központi államigazgatás sem létezett a hozzá tartozó hivatali rendszerrel, tisztviselőkkel, irattárakkal, kincstárral stb., melyeknek értelemszerűen a fővárosban a helyük, és viszont: amelyik városban ezek az intézmények huzamosan működnek, az központtá válik.

Tanácsadónk, a CzF. nyelvszemléletének alapja az érzékiség: szavaink gyökeregyökei a legtöbb esetben valamely „érzéstől fakadt hangnak kinyomatai”, például forr, nyerít, röhög, vagy valamely dolognak a súrlódásból, mozgásából, működéséből: surran, zuhog, sistereg, liheg, vagy tapintásából, ízleléséből, látványából stb. Karácsony Sándor, a múlt század nagy pedagógusa is a magyar észjárás egyik alappillérenek tekintette nyelvünk szemléletességét. Mindezeket összevéve mondhatjuk, hogy nyelvünk erősen képi: a dolgok *megképlenek* a magyarul beszélőben, ám nemcsak a látványt, tágabban az észleletet adják meg, hanem a látó/észlelő helyzetét, tekintetének irányát is.

Tehát, ha a látó-elnevező helyét meg tudjuk állapítani, akkor az is kiderül, hogy hol lehetett az ország politikai súlypontja a tájnevek keletkezése idejében.

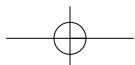
Cs. Varga István állítását nyomban kiigazítja az a tény, hogy az olyannyira jellegzetes alföldi városok, mint Debrecen, Karcag, Békéscsaba a *Tiszántúlon* fekszenek. Az észlelő-elnevező tehát nem egyszerűen az Alföldön tekintett körbe, hanem olyan helyen állt, ahonnan bizonyos helyek például a Tiszán túlnak mutatkoztak. Tehát egyértelmű, hogy nem az Alföldön általában, hanem a Duna–Tisza között keresendő a kilátópont, a legkorábbi magyar állam súlypontja, ahonnan körbetekintettek uralkodóink és vezérek birodalmukra, s harcálláspontjukhoz viszonyítva nevezték meg a tájegységeket.

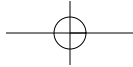
Ennek az állapotnak oly hosszadalmasan kellett fönnállnia, hogy a szemlélet és az elnevezések a közbeszédbe átmehtettek, s ott meggyökeresedhettek, hiszen sajtó nem létezett, az új fogalmak csak lassan, szájról szájra terjedhettek.

Priskos rétor beszámolója nyomán sokan ebben a térségben keresik Attila fapalotáját. Baja város őrzi Baján avar kagán, azaz főkirály nevét. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a Duna–Tisza köze lehetett a legbiztosabb hely a hunok, az avarok és a magyarok hasonló gazdálkodásához, életmódjához, harcmódorához igazodó népek irányítására, vezetőinek védelmére. Vízből, legelőben, sőt, fában is gazdag volt, tehát lehetővé tette a népes kíséret, az udvar bőséges ellátását, fedezte a még számos állatállomány, különösen a stratégiai jelentőségű lovak „üzemanyagszükségletét”. A térség amúgy ősidők óta lakott, bizonyítják ezt a fajszi neolitikus, a Hajós melletti bronzkori, a kalocsai kelta, a dusnoki szarmata és a homokmégyi avar és persze honfoglalás kori magyar leletek.

A kör tovább szűkíthető a történettudomány segítségével. Anonymustól tudjuk, hogy Árpád a Csepel szigeten telepedett le. Márpedig Csepel a Duna–Tisza közéhez tartozik földtanilag és földrajzilag is: keleti határa, a mostani Soroksári Duna-ág csekély folyó a Nagy-Dunához képest. Helyneveink is tanúk. A Taksony, Solt, Fajszt falvaink emlékeznek arra, hogy fejedelmeink közül hárman a Duna bal partján laktak, a későbbi Pest és Solt vármegyékben, nagyjából a mai Kiskunság nyugati sávjában, ahol bőséges legelőt találtak marháiknak, elegendő vizet, veteményeiknek jó földet.

A táj stratégiaileg eszményi. Innen érhető el legkönnyebben a végek, mivel nagyjából az ország közepén fekszik: tényleg innen számít túl-nak, ami a Tisza, a Duna meg a Bihari erdő másik oldalára esik, és innen Fölvidék az északi rész, Délvidék a déli. Utóbbihoz a Magyar Nagylexikon szerint a középkorban a Dél-magyarországi vármegyék – a Duna–Tisza között Bodrog vm. –, illetve a Dunán és a Száván túli bánóságok tartoztak. Ez a hely a védelem szempontjából is kiváló, hiszen lényegében sziget: Nyugatról a Duna, keletről a Vajas – egy része ma a Duna-völgyi Főcsatorna – fogta közre, és számos lefűződött Duna-ág, patak, vízfolyás szabdalta-öntözte, akadályozta az esetleges támadót, segítette a helyismerettel bíró bennszülötteket. A Vajas nevét a vájás szóból kapta. Andrásfalvy Bertalan kutatásai igazolták, hogy őseink árkokat, „fokokat” vájtak a természetes mélyedések összekapcsolására, s ily módon terítették szét a nagy árvizeket, öntözték földjeiket-rétegeiket, ejtették csapdába az ár levonulásakor a sekélyebb vizekben ívó nagy halakat, s vezették vissza az ártérből a folyamba a fölösleges vizet. A kanyar-

gós Vajas elbírt a korabeli vízi járműveket: erről tanúskodik a Dunától ma kb. 20 kilométerre található Hajós község neve is. A fokrendszer ősiségét jelzi, hogy a fok szó kétszer fordult elő a Tihanyi Alapítólevélben (1055), tehát a honfoglalás után másfél századdal már kifejlett formában létezett.

Solt és Fajsz lakói később prediális nemeseknek számítottak; fegyveres szolgálatot teljesítettek a szekszárdi apátnak, illetve a kalocsai érseknek. Valószínűleg annak elismeréseként, hogy a régi fejedelmek udvari népéből származtak. Meglehetősen nagy számban éltek túl a török hódoltságot, a szabad hajdúk, a rácok, és persze a fölszabadítók prédálásait.

Szülőfalum, a Tolna megyei Decs szemközt, a dunántúli Sárközben fekszik. Határa elnyúlik a Gemenci erdőn át a Dunáig. Földijeim a folyam átellenes partján élő sükösdieket, érsekcsanádiakat véletlenül sem dunántúliaknak, hanem „túladunaiaknak” mondják. Ugyanez figyelhető meg a tiszántúliak beszédében: ők sem tiszántúliaknak, hanem túlatiszaiaknak nevezik a folyó jobb partján lakókat.

A fejedelmek természetesen nem lappangtak az ország közepén, a Duna és a fokrendszer védelmében, hanem belakták birodalmukat: erre több helynevünk emlékszik: Fajsz falu akad Somogyban és Veszprém megyében, Taksony pedig Pozsony vármegyében is található.

Géza fejedelem maradt a Duna környékén, de már a jobb partra költözött; talán éppen Decs is erre emlékszik, amennyiben neve a „Gyeü”, „Gyeicsa” származéka. Dunakanyari jelenlétének erős bizonyítéka Esztergom várának építése, ahol örököse született. Szent István kétségtelenül a Dunántúlon tartotta udvarát. Ennek ellenére a Csepel és Baja közti Duna bal part különös – szó szerint irányadó – jelentősége számára is megmaradt. Ezt tanúsítja, hogy maga a nagy király, föltehetően 1002-ben, alig pár évvel az esztergomi érsekség alapítása után éppen a Solt és Fajsz között fekvő Kalocsát emelte az ország második érsekségévé. 1007-ben a Frankfurti Zsinaton Anasztáz kalocsai püspököt a „magyarok érsekének” nevezték.

* * *

Mióta hívjuk így a Kárpát medence tartományait? Biztosat nem tudunk, de valószínű, hogy a fejedelmi kor évszázada elegendő lehetett első uralkodóink ország-szemléletének általánossá válásához, elnevezéseik meggyökeresedéséhez.

